

KONCHILIK SANOATIDA AG'DARMALARNING O'RNI

Xasanov Shoxzod Qayum o'g'li

NDKTU "Konchilik" fakulteti 25M-25FQKQ guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi konchilik sanoatida ag'darmalarning (otvallarning) texnologik, iqtisodiy va ekologik ahamiyati keng qamrovli tahlil qilingan. Ochiq kon ishlarida foydali qazilmalarga yetib borish jarayonida hosil bo'ladigan ustki qoplama jinslari va foydasiz tog' jinslarini joylashtirish tizimi sifatida ag'darmalarning roli, ularning turlari, joylashtirish usullari va barqarorligini ta'minlash usullari ilmiy manbalar asosida batafsil yoritilgan. Shu bilan birga, ag'darmalarning kon ishlarining samaradorligiga, xavfsizligiga va atrof-muhitga ta'siri ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: konchilik sanoati, ochiq kon ishlari, ag'darma, ichki ag'darma, tashqi ag'darma, barqarorlik, rekultivatsiya.

KIRISH

Konchilik sanoati xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, energetika, sanoat va qurilish sohalarini xomashyo bilan ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Ochiq kon usulida qazib olish jarayonida katta hajmdagi ustki qoplama va foydasiz tog' jinslari olinadi. Ushbu jinslarni to'g'ri joylashtirish masalasi konchilik texnologiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ag'darmalar qazib olish jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularning to'g'ri loyihalash va ekspluatatsiyasi ishlab chiqarish samaradorligi, xavfsizlik va iqtisodiy ko'rsatkichlarga bevosita ta'sir qiladi. Zamonaviy konchilik amaliyotida ag'darmalar nafaqat chiqindi obyekti, balki qayta ishlanishi yoki rekultivatsiya qilinishi mumkin bo'lgan muhim texnogen tizim sifatida qaralmoqda.

Mazkur tezisning maqsadi konchilik sanoatida ag'darmalarning o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash, ularning texnologik, iqtisodiy va ekologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Ag'darmalarning texnologik ahamiyati

Ochiq kon ishlarida qazib olish jarayoni ustki qoplama jinslarini olib tashlashdan boshlanadi. Ushbu jinslar foydali emasligi sababli maxsus joylarga – ag'darmalarga tashlanadi. Ag'darmalar qazish–tashish–joylashtirish zanjirining yakuniy bo'g'ini hisoblanadi va ularning mavjudligi kon ishlarining uzluksizligini ta'minlaydi.

Agar ag'darmalar yetarli darajada loyihalashtirilmagan bo'lsa, transport masofasi ortishi, texnika yuklamasi oshishi va ishlab chiqarish samaradorligi pasayishi kuzatiladi. Shu sababli ag'darmalar konning bosh rejasi, geologik tuzilishi va texnologik sxemasi bilan uzviy bog'liq holda loyihalashadi.

2. Ag'darmalarning turlari va joylashtirish usullari

Konchilik amaliyotida ag'darmalar ichki va tashqi turlarga bo'linadi. Ichki ag'darmalar qazib bo'lingan kon maydonining ichki qismlarida joylashtiriladi. Ular tashish masofasini qisqartirib, yoqilg'i va ekspluatatsion xarajatlarni kamaytiradi. Tashqi ag'darmalar esa kon

chegarasidan tashqarida joylashtiriladi va ko'pincha kon ishlarining dastlabki bosqichida qo'llaniladi.

Ag'darmalarni joylashtirishda tog' jinslarining fizik-mexanik xususiyatlari, relef sharoiti, gidrogeologik omillar va transport tizimi hisobga olinadi. Ag'darmalarning qiyalik burchagi va qatlam balandligi muhandislik hisoblari asosida belgilanadi, bu esa ularning barqarorligini ta'minlaydi.

3. Iqtisodiy va xavfsizlik jihatlar

Ag'darmalarning iqtisodiy ahamiyati transport xarajatlari bilan belgilanadi. Ichki ag'darmalardan foydalanish yoqilg'i sarfini kamaytiradi, ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi va kon ishlarining samaradorligini oshiradi. Tashqi ag'darmalarning noto'g'ri loyihalanishi esa sirpanish va ko'chish xavfini keltirib chiqaradi, bu esa texnika va ishchi kuchi uchun tahdid hisoblanadi.

4. Ekologik jihatlar va rekultivatsiya

Ag'darmalar landshaftni o'zgartiruvchi asosiy texnogen omil hisoblanadi. Tuproq qoplamasining buzilishi, changlanish va suv rejimining o'zgarishi ekologik xavf tug'diradi. Shu sababli zamonaviy konchilikda ag'darmalarni rekultivatsiya qilish, ularni qayta ishlash va biologik tiklash choralari muhim ahamiyatga ega.

Rekultivatsiya jarayonida ag'darma yuzasi tekislanadi, unumdor tuproq qatlami yotqiziladi va o'simlik ekish ishlari amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ayrim hollarda ag'darmalar sanoat yoki qishloq xo'jaligi ehtiyojlari uchun qayta foydalaniladi.

XULOSA

Konchilik sanoatida ag'darmalar texnologik, iqtisodiy va ekologik jihatdan muhim obyekt hisoblanadi. Ularni ilmiy asosda loyihalash va boshqarish kon ishlarining samaradorligini oshirish, xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga xizmat qiladi. Zamonaviy konchilik amaliyotida ag'darmalar nafaqat chiqindi, balki kelajakda qayta ishlanadigan resurs sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Агошков М. И. Горное дело. – Москва: Недра, 1982.
2. Кузнецов Г. Н. Открытые горные работы. – Москва: Горная книга, 2010.
3. Ржевский В. В. Технология и комплексная механизация открытых горных работ. – Москва: Недра, 1985.
4. Хайруллин Р. Х. Проектирование карьеров. – Санкт-Петербург: Горный университет, 2015.
5. Darling P. (Ed.). SME Mining Engineering Handbook. – Society for Mining, Metallurgy & Exploration, 2011.
6. Wills B. A., Finch J. Wills' Mineral Processing Technology. – Butterworth-Heinemann, 2016.
7. Hartman H. L. Introductory Mining Engineering. – John Wiley & Sons, 2012.
8. Hustrulid W., Bullock R. Underground Mining Methods. – Society for Mining, Metallurgy & Exploration, 2001.